

Проф. Добрило АРАНИТОВИЋ
Народна библиотека
Шабац

„ПЉЕВАЉСКИ ДНЕВНИК” ВАСЕ СТАЈИЋА

И данас, на стогодишњицу оснивања Српске гимназије у Пљевљима, још увијек треба тражити праве ријечи које треба да искажу њену преважну улогу у културно-просвјетној и националној еманципацији српског народа на широком простору Рашке области. Никада није сувишно поновити да је она била свијетла тачка у коју су се сливали зраци свеколике његове еманципације на политичкој „земљоузини” која је ометала додир и сједињење двије (понекад из династичких разлога завађене) српске државе и, у исти мах, драгоцену тачку ослонаца „црно-жуте монархије” у њеним завојевачким плановима ка Солуну и Блиском истоку. Ова прегршт ђака, заједно са својим наставницима, национално свјесним и стаменим колективом, у исти мах је била симбол немоћи надируће империје да обилатим стипендијама поткупи српску младеж за школовање у Сарајеву или Бечу, да је застраши караулама и гарнизонима, чак и онда када је њена злочиначка рука гурнула угарак у њену прву зграду од које је остало само пепелиште. Као око лелујавог пламичка зубље луча на плахом вјетру, тако су и српско грађанство, свјештенство, предузимљиве занатлије и трговци, склапали руке око своје Гимназије да је не би непрестане подле сплетке код турских власти ставиле под катанац. Одољети плими интрига и опањкавања, покушајима изазивања раздора између православног и муслиманског живља, спријечити злоупотребу изнуђених сељачких побуна као изговора за своју „умиритељску”, тј. окупаторску акцију, могли су само прекаљени дурашни борци потекли из народа са визијом дугорочних циљева националног ослобођења. У складу с том визијом превагнула је опција грађанске а не трговачке школе јер се „показало да је у условима турске окупације било важније духовно јединство, које је било предуслов за национално ослобођење и уједињење српског народа, од привредног уздизања” [15, 74] – с правом наглашава Милић Петровић, чијим смо драгоцјеним истраживачким трудом најзад добили на-

учно фудирану, документарно богату и објективно презентовану историју Гимназије до Другог свјетског рата.

Стицајем срећних околности, почев од њених утемељивача, завичајаца, рано преминулих Танасија Пејатовића и Стевана Самарџића, у Гимназији су током првих деценија њеног рада дјеловале не само родољубиве и слободарске главе, већ и научни и књижевни посленици који ће оставити дубок траг у нашој култури. Довољно је да се сјетимо још и имена Глигорија Глише Елезовића, Илије Лалевића, Ђорђа Пејановића, Димитрија Јевтовића Полимца, Миленка Атанацковића, Николе Минића, Милана Мила Вуковића, Лаза Поповића и других. Једно име пак, такође познато и незаобилазно у именику националних књижевних радника наших, изазвало је до сада највише спорења и недоумица за вријеме професоровања у Пљеваљској гимназији а и доцније. Међутим, ти неспоразуми и спорења нијесу до краја растумачени и досадашња научна литература о овом предмету није дала коначну ријеч. А ријеч је о Васи Стајићу, познатом књижевном и националном раднику који је професоровао у Пљеваљској гимназији, како документи свједоче, од 1. октобра 1904. до 1. априла 1907. године.

Рођен у Мокрину, на сјеверу Баната, 1878. године, Стајић је основну школу учио у мјесту рођења, гимназију у Сремским Карловцима и Сењу. Студирао је романистику и германистику у Пешти, Паризу и Лајпцигу. Дипломирао је у Пешти 1902. године гдје је положио и стручни професорски испит. Просвјетни рад је отпочео као учитељ у селу Рудни, по властитом признању врло неуспјешно, а затим је у другом полугодишту 1904. године предавао српски језик и књижевност, историју и географију у Српској учитељској школи у Пакрацу. Службу у овој школи изгубио је интервенцијом тадашњег српског патријарха Георгија Бранковића, по чијем мишљењу је Стајић у часопису *Омладински гласник* објавио чланак „који се противи учењу православне цркве и вређа хришћанску веру”. У молби, коју је на подстицај Јована Скерлића поднио Министарству иностраних дела Србије, тражећи намјештење „на који српски завод у Старој Србији или Мађедонији”, Стајић поред осталог, каже: „Сад сам на улици. Зимус сам био именован без стечаја [конкурса], а сад су расписали стечај и изабрали другог, нити су самном икакво расположење учинили. Све то вољом неких калуђера у патријаршијском двору, нити каквом мојом кривицом. И тако се ја све једнако осећам изгнаник не само из шире отаџбине, из завичајне Угарске, него и из уже, из српске аутономије. Па молим Господина Министра да би изволео употребити по својој вољи, како нађе за најбоље, једног ватреног радника на просвети Југословена, коме тесногрудост не да да ради у свом завичају” [Види Прилог 1]. Након двије и по године профе-

соровања у Пљевљима, Стајић је од средине 1907. године професор Учитељске школе у Сомбору. Од 1912. године организује српску националну омладину у Војводини, покреће часопис *Нови Србин* а затим *Српску просвету*, 1913. године губи службу; ширењем популарних књига и држањем предавања у народу навлачи гњев мађарских власти и 1915. године бива ухапшен и осуђен на десет година робије под оптужбом да као српски националиста и припадник Народне одбране ради на разбијању двојне монархије. Након три године тамновања, под јесен 1918. године полази му за руком да умакне из тамнице, учествује у раду Народног вијећа у Загребу, затим је референт при одсеку Министарства просвете за Бачку, Банат и Барању, 1920. је секретар Матице српске, 1921. године се враћа наставничкој служби као професор Мушке гимназије у Новом Саду. Оснивач је Гетеовог друштва у Новом Саду; 1935. године је накратко предсједник Матице српске и уредник *Лейо-ииса*, а 1945. године ће бити изабран за њеног доживотног председника. Умро је 1947. године.

Овако згуснуто поређани главни међаши Стајићевог живота помажу нам да јасније сагледамо и његов „пљеваљски период” на који ће се он, у објављеним и необјављеним текстовима, често враћати. Прије доласка у Пљевља Стајић је већ скренуо пажњу на себе као сарадник листова и часописа, преводилац познатог дјела Жила Пајоа *Образовање воље* (1902), Југословен скерлићевског усмјерења, бујног темперамента и поклоник социјалистичких и атеистичких идеја. Стајић долази на згариште Гимназије и одмах бива изабран за деловођу Одбора за изградњу нове зграде, предаје ботанику, француски и српски језик у Гимназији и Дјевојачко-радничкој школи. Са Глишом Елезовићем, његовом женом Косаром и још неким истомишљеницима, покушава да оснује и празничну школу за грађанство, тзв. „продужну школу”. Динамичке природе, поклоник природнонаучног погледа на свијет и прегалачке оријентације тадашње Европе, – у којој је школован и из које долази, – Стајић настоји са првим пљеваљским корацима да окупи грађанство и омладину на организованим облицима просвјетног рада. Он опширно образлаже потребу за продужном школом тражећи од надлежне Српске црквено-школске православне општине да дозволи њен рад. Наглашава да је она грађанству можда потребнија од гимназије, да усмјерава свршене ученике основне школе на даље читање „добрих и паметних” књига, ученике који су из неких разлога напустили гимназију па се одали занату и трговини, а желе да се усаврше у учењу француског или њемачког језика, трговачког земљописа, српске историје и српске књижевности. Чекајући одговор који мјесецима не стиже, Стајић скицира и своје прво јавно обраћање потенцијалним слушаоцима

наглашавајући да неће „у појединим ученицима гледати Грујићића, Шехеровића, Бајића, него Србина ради кога сам послат”. Опасани добром вољом, полазници ове школе, наглашава Стајић, не препуштају појединца самом себи: „Живот је пун искушења, он је исувише гладак лед. Самац на њему лако пада, а велика гомила, још кад се налази у оградџи, држи се на том леду и не пада појединац. Ова школа нека буде та ограда, у чију скамију кад се неко завуче, да не може шале да се извуче у задимљену механу”.

Као трезвењак који не пуши и не пије, не карта се нити одаје доколичарењу у „задимљеној механи” већ пјешачи најчешће са својим ђацима по околини, па чак и по селима која су се побунила против нових намета и пореза, Стајић убрзо долази у сукоб са управом Гимназије, црквено-школском општином и рашко-призренским митрополитом. У допису Министарству иностраних послова од 21. јуна 1905. г. заступник директора Гимназије Илија Лалевић, поред осталог, пише: „... На једној страни смо ја и сви други наставници, а на другој г. Стајић, и никако се не можемо сложити, него се у свачему размимоилазимо. ... То тако остати не сме, јер би опстанак школе могао доћи у питање... Г. Стајић је слаб наставник, а што је главно, никако није за наш рад и за наше школе у Турској” [14, 143]. Дакако, врло оштра и уопштена констатација.

У Рукописном одјељењу Матице српске чува се тзв. *Црвена свеска* Васе Стајића. Наслов, судећи по рукопису, зацијело, није Стајићев као што ни садржај свеске није „црвен”. Вјероватно јој је ово име нађенуо архивски радник због њених црвених корица. Поједини проучаваоци Стајићевог живота и политичко-националне дјелатности називају је *Исјоведања*. Иако има доста текстова исповједне садржине, сматрамо да јој најбоље приличи назив *Пљеваљски дневник* јер је претежним дијелом настала у Пљевљима и има за предмет пљеваљске прилике. Сам Стајић је овај рукопис насловио као: *Грађанин и народни учитељ* и вјероватно је под овим насловом желио да га објави као књигу, али није успио да га припреми за штампу. Занимљиво је да као мото рукописа при дну насловне стране стоји забиљежено:

„Једна народна пословица, казао ми Јово Милинковић из Поблаћа, данас трговац у Пљевљима: *Имадох снагу, немадох памети, добих памети, изгубих снагу*”.

Рукопис је, без неког строгог реда, очигледно преписиван с различитих цедуљица и повремено личи на ђачку „сваштару” а не на редигован рукопис припремљен за штампу. Па ипак, треба рећи да је ова рукописна грађа, која већ читаво једно столеће чами у фиоци, драгоценост не само за реконструкцију животне стазе, интелектуалног, политич-

ког и моралног стасавања ове значајне личности наше културе, већ, у првом реду, за реконструкцију политичке, културне и укупне атмосфере у Пљевљима средином прве деценије прошлог вијека. Он садржи бројне изузетно занимљиве дневничке забиљешке о сусретима и разговорима с појединим Пљевљацима, скице писама пријатељима, нацрте и варијанте чланака, биљешке и коментаре прочитане лектире (Гете, Спиноза, педагошки класици итд.), изјаве које су од њега тражили заступници директора Гимназије Лалевић и Пејановић, описе излета изван Пљеваља. Нарочито су занимљиви Стајићеве описи пљеваљске чаршије, ценкања и трговања, новогодишњих свечаности и забава, ношње, свадбених обичаја и церемонија. Поред изразитих симпатија за средину и људе, њихову непосредност, срдачност и гостопримство, Стајић као човјек из другачије средине лакше уочава и мане нашег менталитета којима нарочито иду на руку порочни облици културе која пристиже из Беча и Сарајева. У овим записима налазимо искрена ауторова исповиједања о својим грешкама и плановима, смислу и циљу послова којима се бави или то намјерава, препрекама на које наилази у атмосфери опште сумњичавости и забрана. У скици за писмо једном свом пријатељу, по свему судећи Лазару Поповићу, културном и соколском раднику из Сомбора, поред осталог читамо: „... Сада сам ја у крају где се кријумчари све, јер је забрањен слободан живот. Некултурнији народ влада културнијим, па са завишћу и злоробом, страхом тражи да угуши сваки му културнији покрет. И све се крије, богаташи крију новце, сељак уштеду, трговац кријумчари робу, јер држави кад јој шта треба, узме оданде где има; учитељ кријумчари књигу и идеју... Ја не могу овде основати соколско друштво; не смемо имати копља, нити се вежба-ти војничком ходу... него сам основао *неко као њланиарско друштво, са својим ђацима* у сваки слободан час правим излет на горске врхове; залазимо у вртаче, уз косе стране се пењамо и слећемо низ њих, на сваком врелу и потоку се перемо... Ја предвиђам да ће се морати основати још једно друштво, које ће бити учитељско, а које ће ширити вашу мисао, *друштво*, рецимо, *пријатеља природе*. Задаћа му да шири природне науке и поглед на свет и живот што се из њих издваја...” Данас бисмо ове Стајићеве ставове назвали еколошким, оптимистичким и далековидим али у суморном раскораку са стварношћу града који није у стању да сам себе еколошки одбрани.

Стајић се држао по страни од локалних пљеваљских подјела, омраза, клевета и завада. Као борац против германског колонијалног rop-ства, кога је много боље познавао изнутра од оних који су га оптуживали, и чије је тамнице најзад и сâм искусио, он сматра да не треба трошити енергију на међусобице већ чувати сваког човјека за времена „кад

наступи бура". У том смислу он увиђа и своје погрешке у процјењивању људи и ситуације и спреман је да раскрсти са њима: "... Овај прелом да ми је још проживети у овој служби, која може да буде тако племенита, ако дођем до јасне и непомутљиве свести да ми се ваља препоручити ако хоћу да буде човек од мене, и ако ударим секиром те управо пресечем конач досадашњег живота". Не смије се нико унапријед одбацити, сумњом и непријатељством му унапријед прописивати маршруту до издајства. Такав његов став није остао само забиљешка у његовом дневнику већ га уздиже на ниво принципа понашања полазника несуђене „Продужене школе” која је убрзо по оснивању обуставила рад: „У школу да се позову не само они који ће певати и свирати, него је и сваки Србин добродошао, и још више, сваки да буде позван, јер ће ту школу руководити мисао да је за српски народ много учињено када се нешто учини ма коме члану народа; затим, да се у школу не уноси оно зло кога и тако доста има у нашем месту, што га ваљад свуда има и сувише; мржња, омраза, клевета. У ту сврху ћемо се сви ученици ове школе трудити да се ни једна личност из града не спомене злобно, не оговара у школи и не покуди...”

У литератури о Стајићу, нарочито код Шалипуровића [8; 9] и Петровића [16], неутемељено и по инерцији провлачи се његов извикани социјализам и покушај да у Пљевљима оформи социјалистичку групу. Та обилата грађа послужила је иначе научнички опрезном Петровићу да документима поверује на реч и закључи: "... Ширење социјалистичких идеја и замјена национално-ослободилачке борбе са класном борбом и још увијек неослобођеној Старој Србији сматрано је тада за недозвољен анационални рад. Против таквог рада били су сви национално опредељени људи и институције” [16, 99].

Међутим, нигдје у Стајићевом дневнику, у Лалевићевим и Пејановићевим замјеркама, нема ни помена о социјализму, радничкој класи или класној борби. Штавише, овдје се у првом реду ради о просвјетитељству доситејевског и толстојевског типа, „одлажењу у народ”. У дневничкој забиљешци из новембра 1905. године стоји и ова Стајићева реченица: „Данас, у недељу, први пут ми дошао Стеван Леовчић, те смо с Јованом Бајићем читали мало Доситеја, па Толстоја о Сократу и разговарали о науци”. Отуда сасвим увјерљиво звучи закључак Живана Милисавца, писца једине монографије о Стајићу, о природи његовог социјализма: „Цело његово „социјалистичко” раздобље није ништа друго до младићко одушевљење оскудног и гладног омладинца који се пробијао властитим снагама у живот за примамљиве и напредне паролe социјализма, он је себе сматрао социјалистом до 1898. године... Научним социјализмом он никад није био прожет” [5, 30].

Изгледа да су аустро-угарски жбири брижљивије пратили Стајићев рад у Пљевљима и то му узели као отежавајућу околност при изрицању казне десетогодишње робије због „велеиздаје”. У оптужби, поред осталог, пише: „Он који је стекао академско образовање на Пештанском универзитету, и чије интелектуалне способности стоје високо изнад просечности, могао је добити намештење у Мађарској, али он и не покушава, већ прво одлази у Пакрац, а одатле у Пљевља и радије служи под толико извиканом турском управом него ли у својој домовини и то само ради тога, да би у једној школи, која се издржавала новцем из Србије, подизао дух и будио националну свест код тамошњих својих саплемника” [4, 65].

Не оспоравајући основаност бриге Пљевљака за своју гимназију, опрезности Лалевића и Пејановића у погледу идеја и поступака младог и динамичног наставника које могу бити злурадо искоришћене на штету школе у којој је радио, сматрамо да је један од разлога за њихову анимозност и у отвореном ставу Васа Стајића да се ученик не може кажњавати због онога што ради већина наставника: коцкања у кафани, пушења и пијанчења. Прави педагог васпитања не само својом ријечју већ у првом реду својим примјером.

У науци као и у животу – ничија није последња. Васа Стајић је уклоњен из Пљеваљске гимназије. Његове дневничке забиљешке су глас оне друге, оптужене стране, коју у најмању руку треба саслушати. Када се, оне уз напомене, коментаре и објашњења, појаве у рукама читалаца, биће то значајна добит не само за завичајну науку. Јер су већ више од једног столећа незаслужено чамиле у тмини заборав.

Литература

1. Стајић, Васа: Човек се учи док је жив. – *Цариградски гласник*. 12/1906, 15 (14. април), 2. [Види: Прилог 2].
2. П–Ц.: Наши дописи. Прибој, 10. априла. – *Цариградски гласник*, 12/1906, 17 (28. април), 3.
3. Петровић, В[ељко]: Стајић Васа, национални и културни радник (10. 2. 1878, Мокрин, Банат). – [У:]: *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, IV, Загреб, 1929, стр. 406–407.
4. Симић, др Милутин: Стајићев велеиздајнички процес у Сегедину 1915. – [У:]: *Сјоменица Васи Сјајићу*, Нови Сад, „Уранија”, 1938, стр. 58–74.
5. Милисавец, Живан: *Васа Сјајић*. Нацрт за студију, Нови Сад, Матица српска, 1949.

6. Станковић, Борислав В.: Прве године службовања Васе Стајића (1903–1913). (О десетогодишњици смрти), *Летопис Мајнице српске*, 133/1957, 379/4, 402–405.
7. Лебл, др Арпад: *Политички лик Васе Стајића*. Изабрани политички и идеолошки списи. Избор и објашњења др Арпад Лебл. Нови Сад, Прогрес, 1963.
8. Шалипуровић, Вукоман: *Раоничка буна*, књ. I. Сјеница, Заједница образовања, 1969.
9. Шалипуровић, Вукоман: *Раоничка буна*, књ. II, Прибој, Заједница основног образовања, 1970.
10. М[илисавић], Ж[иван]: Стајић, Васа, писац и друштвени радник (Мокрин, Банат, 10. II 1878 – Нови Сад, 10. II 1947). – [У]: *Енциклопедија Југославије*, књ. 8. Загреб, Лексикографски завод, 1971, стр. 119.
11. Аранитовић, Добрило: Једно непознато предавање Васе Остојића из године 1906. – *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик*, 1978, књ. XXVI/1, 163–165.
12. Лебл, Арпад: Васа Стајић и југословенско уједињење. – *Балканика*, Београд, VIII, Балканолошки институт САНУ, 1977, стр. 491–494.
13. Стајић, Васа: Сећање на Дурмитор и Љубишњу. – *Пушник*, Нови Сад, 8/1940, I, 67. [Види Прилог 3].
14. Аранитовић, Добрило: Пјеваљски крај у сјећањима Васе Стајића. – *Пјеваљске новине*, 34/1994, 910 (21. октобар), 5. Исто [у]: Милорад Јокнић: *У огледалу времена*, Пљевља, 1995, стр. 38–40.
15. Петровић, Милић Ф.: *Пјеваљска гимназија 1901–2001. Документи 1901–1914*. – Пљевља, Гимназија „Танасије Петровић”, 1999, стр. 25, 141–145, 148–150, 157, д 167–170.
16. Петровић, Милић Ф.: *Пјеваљска гимназија 1901–2001. Монографија 1901–1941*. – Пљевља, Завичајни музеј, 2001, стр. 99–101.

Прилог 1.

[Стајићева молба Министру спољних послова Србије]

Молим Господина Министра Спољних Послова да би ме изволео послати на који српски завод у Старој Србији или Македонији за професора.

Квалификација ми је овака:

Слушао сам *немачки и француски језик и књижевност* на универзитетима у Будимпешти и у Паризу; у Будимпешти сам пред државном комисијом положио најпре основни а потом стручни професорски испит с врло добрим односно добрим успехом.

После испита сам још слушао на универзитету у Лајпцигу историјске и педагошке науке.

Последње школске године био сам прво учитељ на основној школи у Рудни, тамнишка жупанија, а другог семестра професор на српској учитељској школи у Пакрацу; овде сам предавао српски језик и књижевност, историју и географију с особитим успехом. Према томе могу предавати на средњим школама модерну филологију, те историју и географију.

Сад сам на улици. Зимус сам био именован без стечаја, а сад су написали стечај и изабрали другог, нити су самном икакво расположење учинили. Све то вољом неких калуђера у патријаршијском двору, нити икаквом мојом кривицом.

И тако се ја све једнако осећам изгнаник не само из шире отаџбине, из званичне Угарске, него и из уже, из српске аутономије.

Па молим Господина Министра да би изволео употребити по својој вољи, како нађе за најбоље, једног ватреног радника на просвети Југословена, коме тесногрудост не да да ради у свом завичају.

Свакако пак молим Господина Министра да изволи примити скромно моје уверење о највећем поштовању.

У Пакрацу, 21. августа 1904.
Васа Стајић
родом из Мокрина у Угарској

Прилог 2

Васа Стајић

ЧОВЕК СЕ УЧИ ДОК ЈЕ ЖИВ*

Овај део светосавске нам славе зове се беседа, па је на свом месту да се на њему пробеседи мало о добру, да песму за часак прекинемо поучним разговором, који је и нашем просветитељу више годио, ради чега је и заменио весели живот на очеву дому осамљеним и тихим манастирским животом.

1 Цариградски гласник, 13/1906, 15 (14. април), 2. Светосавска беседа одржана на дан Светог Саве 1906. г. у Пљеваљској гимназији.

Да бисмо нашом светковином што боље угодили духу светог Саве, позабавимо се за часак бригом коју је он кроз читав живот носио у души својој, а коју је и његов и наш учитељ и спаситељ назвао бригом око спасења душе своје. И још је додао, да неће душу своју спасити онај који непрестано виче: Господе! Господе! него онај који чини вољу божју, који се труди да постане савршен.

Из ове поуке о спасењу душе ја бих волео кад би ми пошло за руком да вам јасно изведем пред очи једну истину, истину плодну, јер се на њу могу надовезати многе поуке о томе, шта ваља да ради човек, како да живи, па да угоди радом својим и животом Просветитељу Сави, да угоди и ономе који га је послао.

Ту истину, коју ћемо покушати да разумемо, из које ћемо изводити поуке које она држи у себи, исказала је народна мудрост пословицом: „Човек се учи док је жив.”

Сасвим јасно и разговетно, неувијено, исказује ова пословица да човек у свом животу никад није готов, никад доста mudar и паметан, никад савршен. То тврди пословица, а надовезује на ово савет и поруку човеку, нека учи докле год живи, докле год му се у оку прелива благодатна зрака сунчана; нека учи ако хоће да се научи занату честита живота ако истински жели да се честити међу честитима што боље усаврши и спреми за ону савршену заједницу људи коју називамо рајем.

Два нас, дакле, посла чекају ако ћемо речима да искажемо оне мисли које су нас окупиле на ову светковину, ако ћемо да разумимо смисао овога састанка, па да тиме и овај тренутак можемо убројити у оне тренутке живота када смо нешто научили и када смо боље разумели наше опредељење и путове којима му се можемо приближити.

Најпре нам ваља јасно имати пред очима слабост природна човека, опасности и невоље којима је изложен, из чега се нужно мора закључити да човеку ваља учити; а потом ћемо да се споразумемо о сврси којој човек тежи тим својим учењем, да макар наслутимо, из далека само, оно блажено стање – често га зову рајем – које с правом изгледа и унапред му се радује праведан човек који се учи савршенству.

О слабостима човека данашњега при доласку му на свет више ће од нас знати они међу вама који с великим трудом и још већим пожртвовањем негују свој пород. Како је слабо и трошно тело новорођенчета, како ли је немоћно, не да само себи помогне, него да нам само ма како назначи место где га тешко боли или ма отприлике да нам означи каква је болест што је осећа! Да разумете слабост природна човека, упоредите само новорођено дете с пилетом које се извали из љуске и одмах трчи и кљуца зрно, нити му већ треба мајка више у животу; с њим упоредите новорођено дете које мајка својим соком мора да

храни око годину дана, мора да га негује и одева, морају родитељи годинама његову бригу да воде, и тек га у двадесетим годинама проглашују за пунолетна. И док друге, човеку најближе животиње по склопу тела требају три године, и две, па и једну, да се развију до зрелог узраста, дотле човеку треба преко двадесет година да порасте, да се телесно развије. Нити је узрастом постигао све оно што му у животу треба, него још из малена мора да се учи раду, те да у заједници са ближњима својим измењује лик земље, станишта нашег, онако како ће нам она бити пријатнија кућа, како бисмо на њој нашли здравију храну за себе, лакше и поузданије путеве, здравију и обасјајнију сухоту за преноћиште и радионице. И још ни то није доста, него да би могао из земље, смислити различите алате, развити многе занате, и све је то кроз многа столећа човечанство заједничким својим трудом и постигло. Оно је стекло велику окретност и умешност у раду, прибрало многа искуства и знања о природи посред које се трудимо, патимо и веселимо; али нам то културно благо своје не поклања, нама појединцима; с очима, које могу бити налик на очи мајке наше, и са стасом, који можемо наследити од оца нашег, не добијамо ми и сву вештину коју су нам родитељи стекли у раду нити оно знање и искуство што су га они прибали у животу и школи; него морамо сви наново да радимо и учимо, морамо да се покажемо вредни наслеђа које су нам преци оставили. И да ли смо бар онда готови с послом својим, кад смо постали тако вешти радници, учитељи итд. да нам друштво за наш рад у њему даје пријатан стан, здраву храну и већ друге животне потребе? Не! Пошто је човек савладао природу, уништио у њој дивље звери које су му штету чиниле, а из утробе јој редом извео храну себи, остаје му још да ту исту природу у себи савлада, да скреше у себи снагу слепих нагона који се јављају у виду себичности злобе и мржње. Преостаје му да у свом животу утврди владу разума, јер само снажан разум може човека спасти од разних искушења, од пијаниста и коцкања, од лености, или од друштвених порока, као што су злоба, клевета и оговарање, крађа и неправда. Додајмо још к томе да се прилике нашега живота непрестано мењају и да ми непрестано морамо бити на опрезу, како бисмо се у свакој згоди показали као људи који сами кују своју срећу, а не ишчекују је од суседа, који у својим грудима носе своју судбину, у својој вољи закона.

Па ћемо разумети да за живот честита човека треба силна спрема и наука, треба непрестана патња, која ће трајати до гроба. А што је то спремање потребно, и та наука, разумећемо кад изведемо себи пред очи велику задаћу коју је драговољно човек и човечанство узело на своја плећа. Човек је узео себи за задаћу да невољни природан живот замени разумним животом. Беду и невољу природнога живота можемо

видети у птица небеских и у свем царству животиња, где нико не жање и не сеје него се храни оним што нађе готово у природи, и где крупна риба гута ситну рибу; али око хране услед чега било нестане, те птице небеске гину као мука на мразу и не знаду себи помоћи. Док је човек примао на себе бreme свакодневнога рада, али се њиме засад бар донекле обезбедио од студени и гладне године, од гладовања у старости ради немоћи. Ту беду бисмо нашли и у природних народа, које често зову дивљацима, код којих знајте да још има људождера, има несретних година кад родитељи у страху од глади убијају своју рођену децу, нити су обезбеђени од непријатељских сила природе, против суше, грома, поплаве. А шта ради разуман човек и просвећено човечанство? Драге воље ћемо сви овде, колико нас год има, признати да тежње просвећенога човечанства још нису остварене, али ми знамо и у исти мах исказујемо своју наду да се разумну човеку неће ништа отети чега се он лати. Ако и није човек по читавој површини земаљској поравнио себи путове, ако и није још засејао сваку стопу плоднога земљишта, ако и није многим болестима још лека нашао, признати му се мора да је на путу да то постигне. Или, ако мир божји и добра воља међу људима још није ухватила чврста корена; добра воља да братски деле све терете што им живот товари на плећа и сва уживања што их стичу радом; опет зато сећајући се светлих примера. Исуса Спаситеља и његова ученика Просветитеља Саве, чију успомену данас славимо, можемо се надати да ће људи, кад познају своју задаћу и науче пут којим јој се приближује, ако и полако, тек свакако остварити царство божје у руци својој и међу људима добре воље. Примере имамо, ваља нам се још трудити да им се приближимо. У томе нека нам помогне просвета, коју је засновао први просветитељ свети Сава, а наставили и обогатили је касније учитељи народни, просвета чији се почеци стичу у школи, а коју никако не смемо занемарити ни у доцнијем животу, јер она треба да нас као добру своју децу проведе кроз живот, она да равна наше помисли и дела свакидања. Изазовимо још на завршетку пред очи живот просвећена човека као пример на који се можемо угледати.

Просвећен човек учи и научи шта му је најбоље, па само то и ради. Он зна да му ништа неће готово пасти с неба ако сам не запне, зато је вредан, а сама та вредноћа нам већ јамчи да је честит, јер док је вредан, дотле му пороци не могу приступити, док је вредан дотле се неће опијати и коцкати; не само зато што као вредан човек нема кад, него још више зато што је научио да се од пијана оца рађају блесаста деца, па се ужасава од тога највећег злочина што га човек може учинити да изроди нездрав и блесаст пород. И што зна да пијаница и коцкар није добар муж ни домаћин, најближе је своје у црно завио, за најмилије своје не-

ма лепе речи, јер им је злотвор; нити му је кућа најмилији кутак у коме ће заборавити тешке бригае, пошто му баш сваки наред у њој и сва оскудица довикује: ти један си крви што ти је сва кућа несрећна. И што је украс у животу просвећена човека, он бега од свађе и заваде, јер људи у завади један другоме шкоде, а просвећен човек у својој мирној савести и љубави према сваком човеку срећан је кад зна да он није ништа придодео толиким невољама с којима човек има да се бори, срећан је кад помаже другима да дођу до среће.

Прилог 3.

Васа Стајић

СЕЋАЊЕ НА ДУРМИТОР И ЉУБИШЊУ

Љубишња, планина чији се врх диже 2.239 метара над морем, пружа се дуж реке Таре, десном страном њеног кањона; њен највиши врх, увек покривен снегом, лепо се види из Пљеваља, и ја сам га са чежњом гледао пре тридесет и пет година, када сам професоровао у Српској гимназији у Пљевљима.

Већ сам једанпут писао да ја тада нисам био прави планинар. Сама планина ме није доста интересовала, колико год сам уживао у њеним изворима, у моћним боровима изнад којих пијучу орлови и јастреби. Да бих дошао у планину, она ми је морала обећати састанак са човеком који је за мене био интересантан, било као културна, било као национална вредност.

На Љубишњу сам пошао због Ђурице Божовића, првака из села Бобова које се налази под самим врхом Љубишње. Пљевља и околина, као и Пријеполје и Прибој, чинили су тада такозвани новопазарски Санџак који је био доста удаљен од Новог Пазара. Управа је ту била турска, али је истовремено с турском војном посадом Санџак имао и аустријске гарнизоне, све до 1908. године, када је Аустрија те гарнизоне повукла.

Срби у Санџаку били су прилично наоружани. Особито је добро било наоружано село Бобово о којем сам слушао да има двеста црногорских пушака. И кад је год то требало Црној Гори, Бобово се бунило или смињавало. Кад би се смињавало, његов првак, Ђурица Божовић, силазио је у Пљевља, одлазио Сулејман-паши, а особито се договарао с Филипом Ђурашковићем, пљеваљским трговцем, а још више политичарем. Таквом једном приликом Ђурашковић је довео у мој стан Ђурицу Божовића, и ја сам га почастио. У разговору Ђурица ме је позвао на

Бобово, да видим његово славно село, запету пушку. Позвао је, несумњиво, и мог пријатеља, професора Глишу Елезовића.

У позно пролеће 1906. пошли смо нас двојица преко Љубишње на Бобово. Немам о томе ни једне белешке, још мање снимак какав, и ово пишем само на основу непоузданог ми памћења. Јер све сам заборавио, и разговоре са Ђурицом Божовићем, и евентуалне разговора с осталим Бобовцима. Остао ми је у сећању само један чисто планинарски доживљај, који сам запамтио као најлепши доживљај свој у планини.

Може бити због школе, кренули смо на Љубишњу ваљда у подне. Знам само то да смо се пред сутон нашли пред врхом Љубишње. Не знајући колико још има до врха, а газећи снег, забринули смо се, хоћемо ли за вида прећи преко виса, хоћемо ли моћи наћи Бобово. И шта ћемо, ако нас ноћ затече у овом снегу, за који се нисмо спремили?

Може бити четврт сата, а можда и више, били смо тешко забринуту и потиштени, јер се сутон некако брзо спуштао.

А онда, како смо се брзо пењали, одједном поче свитати, и најзад свану „вечерња зора“, какве дотле не видех. Издушисмо на врх Љубишње, а пред нама засја врх Дурмитора у свој слави својој.

Не сећам се да ли смо одмах угледали Бобово, и да ли је то распршило бригу која нам се била поткрала у душу. Или је сву бригу збрисао врх Дурмитора. Са већ сумрачног врха Љубишње, слеђени врх Дурмитора, обасјан последњим зрацима сунца, пливао је у раскоши свих дугиних боја, и лебдео пред нама, мислио би руком га можеш дохватити, као круна од самог драгог камења.

Тада ме је очарао овај само један пут виђени приказ, да ме и данас разведрава, када га се сетим.

Далеко су одмакли и аустријски и турски гарнизони; давно су Турци убили Ђурицу Божовића, давно је умро Филип Ђурашковић. Али и данас, када се год сетим Дурмитора како сам га видео у пролеће 1906, душа се разгали, као да још увек чује заглушни жубор Таре испод Пир-литора, „мутне и валовите“.

Пуйник, планинарско-туристичка ревија, Нови Сад, 1940.

Dobriilo Aranitović

VASA STAJIĆ'S *PLJEVLJA DIARY*

Summary

Vasa Stajić (Mokrin, Banat 1878 – Novi Sad, 1947), famous literary and national worker, attended Roman and German studies in Pest, Paris and Lepzig. After graduation in Pest (1902) he lectured in Pakrac, Pljevlja and Sombor. He was initiator and editor of *Novi Srbin* and *Srpska prosveta* reviews. Due to his educational and national activity he was convicted to three years imprisonment for „high treason”, served in Segedin during 1915–1918. After the First World War he has become professor in the Gymnasium in Novi Sad, president of *Matica srpska* and editor of *Letopis*. Since 1904. till 1907. he was professor in Serbian Gymnasium in Pljevlja which were under the Turkish occupation. Owing to his enlightening ideas and actions (founding of „Extended school” for community, „Society of nature’s admirers”, „Sokol” society, organization „Home and School”, etc.) Stajić came upon the great disapproval of school management and the church-school municipality authorities who feared of possibility that these actions could be motive for Turkish authorities to close the school. During the stay in Pljevlja Stajić has kept a diary, which is being held in Manuscript section of *Matica srpska* in Novi Sad, and which contains valuable evidence on cultural, educational and political conditions in Pljevlja and in Raška area in general in the middle of the first decade of last century.